

ישראל רוזן / ירושלים

השבת והטכנולוגיה

מושגים מנוגדים?

תחושה רווחת היא – בקרב הציבור הדתי והחילוני כאחד – כי קיים ניגוד בין ה'שבת' וה'טכנולוגיה המודרנית'. יש הרואים בתורה ובמצוות בכלל, ובשבת בפרט, ניגודים להיים מודרניים, העומדים בסתירה לעולמנו המשופע במכשירים טכנולוגיים, ואשר מדעי הטבע ותגליותיהם מושלים בו. אלה שואלים כלום יוכלו חוקי התורה והעולם המודרני לדור בכפיפה אחת? כאשר נבדוק 'עימות' זה ניווכח לדעת, כי הוא פונה לשני אפיקים: לאפיק ההגותי וההשקפתי ולאפיק חיי המעשה. אשר למישור ההשקפתי והפילוסופי: הדת חצובה מעולמות הרוח וכולה ספוגה רוחניות ואידיאלים אמונתיים. מקום נתכצר בה לאדם הפרטי, לכל יחיד ויחיד, בחינת 'עולם מלא'. גם בהליכותיה המעשיות, בקיום המצוות בחיי המעשה, עיקר כוונתה של הדת לפנימיות – 'רחמנא ליבא בעי'. מול אווירה זו ניצבת הטכנוקראטיה החמרנית בה נהפך האדם ל'בורג', בה משתעבדת האנושות למיכשור הטכנולוגי, והיחיד מאבד את עצמיותו במכוך הסוכב אותו.

נושא זה נועד לבעלי המחשבה שיתנו את דעתם ויאירו עיניהם. הם מצווים להבליט את ערכה – ואפילו את תועלתה – של האמונה הדתית בדור הטכנו-לוגיה. דווקא בעידן זה ימצא האדם מנוח לנפשו ומפלט לאישיותו ולעצמיותו תחת כנפי האמונה ומתוך קיום מצוות מעשיות בדקדוק ובהתלהבות. אולם דומה, כי כל המצביעים על ה'ניגוד' שבין התורה והטכנולוגיה – והחשים אותו לדבריהם – מתכוונים בעיקר לחיי המעשה, לאורח חיים ולהתנהגות בחיי יומיום. האמנם מפריעה ההתפתחות הטכנולוגית את שמירת התורה ומצוותיה או שמא יש בה כדי לסייע להן?

אתייחס למצוות השבת: יום המנוחה השבועי: 'העיכוב' השבועי במירוץ החיים, נתפס אצלנו כבעייתי ביותר מנקודת מבטה של ההתפתחות הטכנולוגית הדוהרת.

הטכנולוגיה מסייעת לפרט

כבואנו לדון בניגוד זה – שבין השבת לבין הטכנולוגיה – שומה עלינו להבחין בין תחומי היחיד והציבור. כולנו מכירים בכך כי בעידן הטכנולוגי –

קל יותר לשמור את השבת מאשר בדורות הקודמים. לדוגמה: כדי לישון בליל שבת בחשיכה, נאלץ היה היהודי לחשב היטב את כמות השמן שבנרו. היום 'שעון שבת' ממלא תפקיד זה בקלות ובנאמנות. פעם היו מאכלי השבת צפויים לקלקול או לחריכה באש בלתי יציבה של תנור וכיריים. היום הפריי-ג'ידר, הגז והחשמל מבטיחים מאכלי שבת ערבים ומתוקנים כראוי. לשעבר נאלצו לכתת רגליים בערב שבת על מנת לבדוק את שלימות העירוב המקיף את העיר; והיום קיים מרכז בקרה באמצעות מתח חשמלי. אף-על-פי-כן אנו חשים שאין הדברים 'חלקים' ולא בכדי טוענים כי קיימים קשיים לשמור שבת כהלכתה בחיינו המודרניים.

ה ב ע י ה ה ח ב ר ת י ת

כאשר נתכונן בדבר יתברר כי אכן קשיים קיימים, אך שורשם איננו בשטח ההלכתי או הטכנולוגי אלא במישור החברתי. עליית רמת החיים וצריכת המותרות ממריצה את האדם המודרני לחפש נוחות ובילויים כגון מכונית, רדיו, קירור וחימום בלחיצת כפתור. מי שהורגל לחפש את הבילוי בחוץ, — באולמות ציבור ועל שפת הים — חש שהשבת כובלת אותו, שהכל אסור ואין הוא חפשי במעשיו. אכן קשיים אלו הם מעניינם של הרבנים המחנכים ומעצבי דעת הקהל. בשום אופן אין בהם כדי להאשים את ההתפתחות הטכנולוגית; זו יצרה את הרקע לבעיות, היא הולידה את הרגליו החברתיים של האדם. אלה גרמו לפריצת התא המשפחתי ולרדיפה אחרי החידושים. אך כלום יש לראות בכך עימות בין השבת לבין הטכנולוגיה — בתחום חיי הפרט?

ט ע נ ו ת כ ל פ י ר ב נ י מ

רגילים לטעון נגד רבנים בישראל, שאין הם ערים ל'בעיות המודרניות', ושאינן מתייחסים בפסקיהם לאורח החיים של האדם בעידן הטכנולוגי. ולא היא: בעשרות רבות של ספרי שאלות ותשובות וקבצים הלכתיים נמצא התייחסות מרובה ומקיפה לעניינים השייכים לחיינו המודרניים בכל מישורי החיים: שבת, כשרות, אישות, כלכלה, רפואה וכיו"ב. כאשר הפלסטיק נפוץ בעולם — עסקו בו פסקי הלכה (כשרות, הגעלה, פסח). כשהחשמל כבש את עולמנו — הוצפו ספרי השו"ת במאות וריאציות של שאלות הלכתיות התלויות בו. כאשר חמרים מלאכותיים-סינטטיים ממלאים תפקיד נכבד בתחומי המזון, הרפואה ועוד, — הרי הם מוצאים ביטוי נמרץ בספרות ההלכה. וכאשר עידן המחשבים אחר כתלנו — כבר נראים ניצניו בספרות זו. האדם הפרטי ימצא הוראה והדרכה בתחומי דת ודין בכל המתחדש כתוצאה

מן הטכנולוגיה המודרנית. הבודים טענות כלפי הרבנים רוצים כנראה לשמוע היתרים וקולות בלבד.

מן הפרט אל הכלל

כל האמור דן בתחומו של היחיד, אשר אינו בעייתי כלל ועיקר, לפחות לא מנקודת מבטן של ההלכה ושל הטכנולוגיה. אכן הבעיה קיימת ובמשנה תוקף, במישור של הכלל: בציבור, בחברה, במדינה. דומני כי הנושא 'שבת וטכנולוגיה' נעשה 'מטריד' יותר ויותר בשל העתקת מרכז הכובד מן הפרט אל הכלל. מפנה זה – כפי שיוסבר להלן – מהווה 'מהפכה' מסויימת בשטח השאלות ההלכתיות והפסיקה בהן.

השאלות הן: כיצד ניתן להפעיל תעשייה מודרנית תוך שמירה על מנוחת השבת? היאך תוכל המדינה להתקיים אם כל שירותיה בחקלאות, ביטחון, תקשורות, מוסדות רפואה ומדע וכדומה – לא יפעלו בשבת? האדם הדתי היחיד יוכל להסתדר בתחומו, אך כיצד יצא ידי חובת אחריותו הציבורית למתרחש בחברה, במדינה ובעולם? מרכז הכובד של השאלות עבר מן היחיד השואל לציבור השואל והמחפש פתרון לבעיותיו. שינוי זה הינו 'מהפכני' במידה מסויימת.

מהפכה זו התחילה עם התחדשות מושגי הכלל בישראל למעשה. זכות הבכורה על שאלות אלו שמורה, לדעתי, להתיישבות החקלאית הדתית. המפעל הלאומי שואל ומבקש הכרעות. את המשך הכיוון הזה יש לראות במערכת הארגונים הצבאיים לפני קום המדינה. השאלות נשאו אופי כלל-ישראלי.

ולבסוף, המדינה על כל מפעליה ושירותיה – בתעשייה, במדיניות ובביטחון, – הציפו את שולחנות ההלכה בשאלות, אשר גם בהן הושם הדגש על הנקודה הציבורית, הלאומית הכלל-ישראלית.

תפנית זו – מן הפרט אל הכלל – היא הסיבה הישירה לעיכובים במציאת הפתרונות. גורם אובייקטיבי זה מכביד ומקשה על פסיקת ההלכה, והוא 'פרובלימטי' ביותר מבחינת ההלכה. להלן נעמוד על הקשיים ההלכתיים הנובעים מעובדה 'כלל-ישראלית' זו, ושבגללם אין הדרך סלולה לפסיקה.

לקול או לחומרא?

עלינו ליתן את הדעת אם מפנה זה – שאלת הכלל לעומת שאלת הפרט – הוא גורם לקולא או לחומרא? בעל כרחנו נשיב: שני צדדים למטבע: אנו מוצאים בהלכה את המושגים ניזקא דרבים 'הפסד מרובה' וכיו"ב כתנאים

מקילים במקרים מסויימים. כיו"ב מביא רמב"ם את ההלכה (רמב"ם הל' שבת פרק ב הלכה כג): 'עכו"ם שצרו על עיירות ישראל – אם באו על עסקי ממון אין מחללין עליהן את השבת ואין עושין עמהן מלחמה. ובעיר הסמוכה לספר – אפילו לא באו אלא על עסקי קש ותכן יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת'. אך למדנו כי יש גם מקום להחמיר לרבים לפי שאינן בני תורה, וזאת אף בדברים שמעיקר הדין היו מותרים. ראה למשל בשבת ובתוס' שם קלט ע"ב; ביבמות מו, ע"א; וטעם הדבר ברור למדי. ובכלל, אף בלא המקורות המצוטטים סביר, ששאלה הלכתית הנוגעת לרבים – יש בה משום להקל ומשום להחמיר. יש איפוא לבחון כל מקרה לגופו ולדעת גבולותיו והשלכותיו.

ה נ ח י ו ת ה ל כ י ו ת

שאלות ההלכה הבאות מן הכלל שונות בטיבן ובתוכנן ממרבית השאלות הנדונות בספרות השו"ת. אלו דנות במעשים שאירעו או בעובדות המצויות. גדולי ההלכה נתבקשו להכשיר או להטריף, לאסור או להתיר, לטמא או או לטהר. הווי אומר: העובדות קבועות וקיימות וההלכה תפסוק ותורה דרך. ואילו הפניות הבאות מן הציבור, מן החברה ומן המדינה, הן טרומיות; הפונים מבקשים תדריכי הלכה, הנחיות מראש. ההנחה היא שיש צורך, למשל, במשטרה בשבת; השאלה היא: כיצד לארגנה? ובית חולים, ומכבי"אש, ומגן דוד אדום, ומשרד החוץ וצבא וכיו"ב. תופשי ההלכה מתבקשים להורות מראש ולנסח מעין תקנון מפורט לנוהגי שגרה וכיצד לנהוג לכשיזדמן מאורע מסויים.

מבחינה זו מרובים הקשיים האובייקטיביים. הלכות התורה הן קונקריטיות במהותן. כך מנוסח השו"ע ובכל מרחבי ההלכה נדונו שאלות מדויקות ועובדתיות בלבד. קשה ביותר לתת תדריכים עקרוניים, ערטילאיים כלי לדעת את כל פרטי המאורע על סיבותיו, נסיבותיו ותוצאותיו. אם, לדוגמה, פיקוח נפש הינו מושג שבגללו נידחים כל איסורי תורה – עדיין אין בו כדי לקבוע מראש, כי בכל פעולות המשטרה יחול כלל זה. כל פעולה טעונה בדיקה לעצמה במקומה ובזמנה.

הרי לנו, איפוא, קושי 'מהפכני' נוסף, הנובע מן העובדה, שכיום מטרידות אותנו בעיות ה'כלל' השואל בהלכה.

ה צ י ב ו ר ה ח י ל ו נ י

ומכאן לקושי השלישי הנראה לי קשה מכולם. אנו חיים לצערנו בחברה בה רוב הציבור איננו מדקדק בשמירת השבת כהלכתה. לעובדה זו משמעות מרהיקת לכת בפסיקת ההלכה לציבור.

הקהילה אינה נתונה בידיו של 'מרא דאתרא' ככדורות עברו להתיר ולאסור – ולעתים ללא הנמקה; אין עוד אמצעי כפייה וביצוע כל שהם בידי הרב. חשש מבוסס הוא, כי הציבור הרחב יסתמך על פסק הלכתי במקרה אחד ויעתיקו – ללא הבחנה – למקום אחר, שהרי לא בציבור ירא שמים עסקינן. כאשר הסמכות הרבנית כלפי המדינה ושירותיה, כלפי החברה, התעשייה ורשות הרבים שלנו – נתונה לעתים ללחץ ולמיקוח פוליטי, ברור מראש, כי כל פסק חייב להידון שבעתיים פן ישמש עילה ללחץ ולסתיבות. מצב כזה איננו סגולה לדיון ענייני ולפסיקה הלכתית המתייחסת לגופם של דברים תוך ראיית הנולד, ללא חשש למפולות ולהרחבת פרצות.

זאת ועוד; אין פתרונות הלכיים יכולים להינתן אלא אם כן יבוצעו בשלימות. פתרונות חלקיים יש בהם צד לגריעותא. כשאדם משמש כתורן בתחנת מכבי-אש בשבת, יקל עליו להיענות לקריאה טלפונית כאשר ידע שהפונים אף הם מתחשבים בקדושת השבת. ניתן, למשל, לחשוב על פתרונות טכנולוגיים לתעשייה פלונית כאשר היא תופעל כולה בהתאם להנחיות ההלכתיות. אם חלק מן הפעילות יהיה באיסור עלול פתרון חלקי להתפרש כ'מתן הכשר' לפעילות האסורה.

מצב זה בו השאלות ההלכתיות הן כלל-ישראליות, ואילו בפתרון מעוניין רק חלק מן הציבור גורם סיבוכים וקשיים הלכיים. נסכם: שלושה פנים ל'חידוש' שנתחדש בבית מדרשה של ההלכה, ושלושתם יש בהם כדי להכביד:

- א. שאלות בהלכה גשאלות על ידי הכלל.
- ב. הכלל מבקש הנחיות הלכתיות מראש, לניסוח תדריכים והוראות קבע.
- ג. מרבית הציבור שאיננו מקפיד על שמירת השבת אינו מוטרד מן הבעיות ואין הוא דורש פתרון, ואילו הפוסקים מתכוונים גם לציבור זה, לכלל כולו. כיצד נתגבר על קשיים הלכיים אלו? כיצד 'תסתדר' הטכנולוגיה עם השבת?

במבחן המציאות

אמרנו שבתחום חיי הפרט מסייעת הטכנולוגיה המודרנית לשמירת השבת. אין ספק שכן הוא בתחום הכלל. תורתנו תורת חיים היא: כפי שהורונו חז"ל, 'הסתכל הקב"ה בתורה וברא את העולם'. הוה אומר: התורה משמשת כ'תכנית' לעולם, והרוצה להכין את העולם יתבונן בתורה. מה מקום לסתירה ביניהם? ולענייננו ייאמר: אותה טכנולוגיה שיצרה את הבעיות היא שתפתרן. ניתן בהחלט לרתום את הטכנולוגיה המודרנית לשירות השבת. ברור לנו, כי ניתן לפתח אוטומציה גרחה, ולמצוא במקביל שיטות תפעול ותחליפי-עבודה המותרים מבחינה הלכית. ברם, הכל מותנה באפשרויות שתינתנה להעמיד

את הלכות שבת במבחן המציאות ורק אז אפשר יהיה להוכיח כי הטכנולוגיה מסייעת לנו בזאת.

וכשם ששאלות ההלכה הן מגוון חדש כך יהיו גם הפתרונות 'חדשים' וישאו אופי טכנולוגי ויוזמתי. עלינו ליזום מחקרים שימושיים בתחומי ההנדסה והטכנולוגיה שמטרתם המוצהרת היא: תחליפים לחילולי השבת; אלטרנטיבות תפעוליות שיש להתירן בתנאים מיוחדים, ואמנם יש טכנולוגיות המונחות ומבוקרות על ידי אנשי ההלכה.

ההלכה איננה תיאורטית וערטילאית. אין לדרוש פסקי הלכה ללא אפשרות ביצוע. לפיכך אין לטעון נגד מוסדות ההלכה והרבנות למה לא פעלו ולא הציעו פתרונות לבעיה זו או אחרת – כשאין מאפשרים לבדוק דברים מקרוב וכאשר ברור מראש שההנחיות ההלכיות לא תישמרנה ברוכן או בחלקן. המכון המדעי טכנולוגי לבעיות ההלכה שבירושלים הוכיח כי הפתרונות יימצאו כשנהיה נכונים וערוכים כראוי.

אמנם רתימת הטכנולוגיה המתפתחת למרכבת השבת כדי להבטיח יום מנוחה וקדושה, הוצאה יקרה היא ואין להירתע. קיומם של הרבה ערכים אנושיים דורש קרבנות יקרים. כלום אין השבת ראויה ל'תשלום' כלכלי-תקציבי. יתר על כן: ידוע שמאמצים טכנולוגיים אשר כווננו למטרה מסויימת, הביאו תוצאות ברוכות ותגליות מפתיעות, גם בכיוונים אחרים. ברור לנו שמחקרים מדעיים וטכנולוגיים בעקבות הלכות שבת יניבו פירות גם לששת ימי המעשה. הרי לנו, איפוא, פירוש נוסף במאמר הזוהר הקדוש (ח"ב ס"ג): "כל שיתא יומין מתברכאין מיומא שביעאה" – כל ששת הימים מתברכים מיום השבת.